

Nemzettudat – nemzeti szocializáció – hazafiság

A hazafiság vagy hazaszeretet formálása, erősítése történelmi korszakokon keresztül az iskola kijelölt, többé-kevésbé egyértelműen deklarált céljai között kiemelt helyen szerepelt és szerepel ma is világszerte. Az egyik jelenkori nyugat-európai álláspont szerint az iskola feladata a fiatalságot az emberiség, a demokrácia, a szabadság szellemében, toleranciára, mások iránti figyelmességre, a nép és a haza szeretetére, a népek közösségének szeretetére nevelni.

(1) Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy amennyire kétségbevonhatatlannak látszik a hazafiság mint személyiségvonás kialakításának fontossága, annyira differenciálatlan, vagy sokszor ellentmondásos is ennek a fogalomnak az értelmezése, s még inkább a hazafiságra nevelés gyakorlati teendőinek megítélése.

Tanulmányunk célja éppen az ezen a területen mutatkozó bizonytalanságok mérséklése.

Nemzettudat és hazafiság

A címben jelzett problémakör kifejtésének első lépéseként annak tisztázása látszik szükségnek, hogy mit kell értenünk a nemzettudat fogalmán, annál is inkább, mert ez a megjelölés olyan személyiségbeli képződményt takar, amely sokoldalúan kihat az ember életútjára, további nevelődésére és fejlődésére.

Az eredeti kérdésre visszatérve, nemzettudat alatt a személyes kapcsolatok körénél tágabb, nagyobb közösséghez, a nemzethez tartozás tudatosulását értjük. A nemzettudat vagy – más szóhasználattal – nemzeti identitástudat kialakításának fontosságát illetően nem egységesek a vélemények. Tovább bonyolítja a helyzetet az a körülmény, hogy a nemzettudat s annak a nevelés keretében való erősítése vagy formálása tekintetében a vélekedések történelmi szakaszokként is ingadozásokat mutatnak.

Éppen emiatt, az egységesebb pedagógiai álláspont, netalántán közmegegyezés meg-alapozása érdekében célszerűnek látszik a nemzettudat pedagógiai természetét, a személyiség egyensúlyának fenntartásában, valamint a nemzeti törekvések homogenizálásában betöltött szerepét közelebbről elemezni.

Mindenekelőtt azt kell világosan látnunk, hogy a nemzettudat kialakításában nem csupán a nemzet, hanem az egyén is érdekelt. Ez úgy értendő, hogy az emberben erős szükséglet él és munkál a valahová, valamely közösségbe vagy kategóriába tartozás iránt, s menekülni igyekszik az üresség, a bizonytalanság állapotából. Ez a szükséglet a „hovartartozási élmény”, témánk esetében a nemzethez tartozás tudatosulása által elégíthető ki, s ez biztosítja ezen a területen az ember bizonyos mértékű megnyugvását, lelki egyensúlyát. Ugyanis „az embert talán semmi sem hajtja annyira a megismerésre, mint a meghatározatlanság, az üresség borzongató érzése”. (2)

Tehát lényegében azt mondhatjuk, hogy a nemzettudat kialakítására az egyént az ön-besorolás szükséglete ösztönzi, s ennek a szubjektív szükségletnek teszünk eleget azáltal, ha a nevelés keretében szakszerű és hatékony pedagógiai hatásszervezéssel támo-

gatjuk a nemzettudat formálódását. Ez egyúttal a személyiség stabilitását, egyensúlyát is erősítő tényezőnek tekinthető.

A nemzettudat jelentősége azonban nem merül ki a szubjektív szükségletek kielégítésében és ezzel a személyiség egyensúlyi állapotának erősítésében. Ennek a személyiségbeli képződménynek a tágabb közösség, a nemzet érdekeit is közvetlenül érintő hatásai vannak.

Ez a személyiségtől kiinduló és a nemzetre irányuló áttétel olyan módon realizálódik, hogy a nemzettudat az egyén énképének részévé, meghatározójává válik. Jó bizonyítékát adja ennek az a tény, hogy hazai reprezentatív vizsgálatokban az önmaguk leírására, jellemzésére vállalkozóknak 90%-a említi magyar voltát, tehát a nemzeti kategóriához tartozást énképe elengedhetetlen kritériumának tekinti. (3)

A nemzettudat és az énkép szoros kapcsolatának azonban további konzekvenciái vannak a nemzet vonatkozásában. Felismert szabályszerűség ugyanis, hogy a lakosság nagy többsége számára a magyarsághoz tartozásnak pozitív érzelmi jelentősége van (büszkeség, elégedettség, hűség), és e tekintetben meglehetősen egyenletesen oszlanak meg a különböző társadalmi csoportokhoz tartozó emberek.

A nemzet kategóriájával kapcsolatos pozitív beállítódás a népesség többsége körében annak következménye, hogy az emberek énképük részének tekintik nemzeti hovatartozásukat. Márpedig általában senki sem értékeli szívesen negatívan azokat a csoportokat, amelyek tagjainak tartja magát. Ez a pozitív beállítódás olyan cselekvési készenlétként jellemezhető, amely támadó, sértő ingerekre intenzíven jelentkezik, egyébként lappang. Természetesen ez a pozitív cselekvési készenlét egyúttal olyan szubjektív személyiségbeli tényezőnek is tekinthető a népesség körében, amely az össznemzeti célkitűzések, nemzeti érdekek érvényesítése érdekében is aktivizálható.

Nem nehéz belátni, hogy a nemzettudat, amely az egyéni énkép egyik meghatározó komponense, s ezen keresztül befolyásolja a nemzeti önbesorolást, továbbá az egyén által megválasztott nemzetkategóriával kapcsolatos pozitív beállítódást, milyen jelentős tényező egyéni és nemzeti szempontból egyaránt. Végző soron azt mondhatjuk, hogy a nemzettudat az a személyiségbeli alapképződmény, amelyre áttételesen ugyan, de végeredményben a nemzet érdekeivel azonosuló pozitív beállítódás vagy cselekvési készenlét ráépül. Erre a szubjektív alapra támaszkodva tehető egységessé a magukat magyarnak elgondoló, valló és érző személyek heterogén sokasága, s eltérő törekvések is egységesíthetők a nemzeti közösségek érdekeinek, céljának szolgálatára.

Összegezve az eddigieket, a nemzettudattól a nemzet érdekeinek megfelelő cselekvési készenlét kialakulásáig tartó fejlődési folyamat a következő fázisokon halad át: nemzettudat – énkép – nemzeti önbesorolás (azonosulás) – pozitív beállítódás (cselekvési készenlét) a választott nemzetkategóriával kapcsolatban (=hazafiság).

Abba, hogy a vázolt folyamat miképpen, milyen hatásokra zajlik le, s tartalmát, minőségét tekintve milyen eredményeket hoz, vagy esetleg hol és miért reked meg, a nemzeti szocializáció törvényszerűségeinek áttekintése segítségével pillanthatunk be.

A nemzeti szocializáció folyamata

Nyilvánvaló, hogy semmiféle csoport-hovatartozás, csoporttudat nem születik az emberrel. Mindenkit nevelni kell arra, hogy érezze és tudja, ő melyik csoport tagja. Nincs ez másként a nemzeti hovatartozással kapcsolatos szocializációval sem.

A nemzeti szocializációt illetően ugyanakkor látnunk kell, hogy az minden egyén esetében lezajlik, sőt ez tulajdonképpen az emberi szocializáció alapformája. Ugyanis a gyermek nem egyszerűen az emberiségbe születik bele, nem általában vett emberré szocializálódik, hanem mindig valamely konkrét társadalmi integráció, egy nemzet kultúrközegébe, nyelvi és interakciós szabálykészletébe, amit elsajátít, s amelyet magáénak érez.

A nemzeti szocializáció folyamata, hasonlóan a más területeken érvényesülő szocializációs folyamatokhoz, igen sok, gyakran egymásnak ellentmondó hatás eredményeként zajlik le. Szerepet kap benne a család hatásrendszere, továbbá a gyermek családon kívüli szociális közegben szerzett tapasztalatai és ismeretei, az iskolai hatásegységek, az olvasmányélmények és a tömegkommunikációs hatások is.

A sok, gyakran véletlenszerű, eltérő tartalmú, nemegyszer ellentmondásos környezeti hatás következtében a nemzeti szocializáció folyamatának eredménye is ellentmondásos lesz. Ennek a folyamatnak az eredményeképpen az egyén csak ritkán jut el a választott nemzetkategóriával kapcsolatos tartós és funkcióképes, magas szinten tudatosult pozitív beállítódáshoz.

Éppen annak következtében, hogy a nemzeti szocializáció hatásrendszere túlzottan összetett, s az ebben a szocializációs folyamatban közreműködő tényezők gyakran szenvedélyes, de egymással ellentétes befolyást fejtenek ki, sok a torzulási veszély ezen a területen.

A nemzeti szocializáció torzulásai azért érdemelnek figyelmet, mert ezek nem kedveznek a nemzeti érdekeknek, de az egyén életvezetését, magatartását is deformálják, tehát egyéni kudarcok vagy döntési hibák előidézői is egyben.

A nemzeti szocializáció folyamatának kezdetén, tehát a nemzettudat formálásának fázisában két olyan deformitás is kialakulhat, a nem teljes értékű szocializációs hatásrendszer következtében, amely megakadályozza azt, hogy az egyénnél a későbbiekben pozitív beállítódás fejlődhessen ki.

Az egyik deformitás a nemzettudat megrekedése fejletlen, kezdetleges szinten, az azal való hiányos, szakszerűtlen foglalkozás, a nemzeti szocializáció szempontjából inger-szegény, fejletlen nemzettudattal rendelkező környezet hatására. Ebben az esetben a nemzeti szocializáció folyamata nem teljeseedik ki, hanem elakad egy nemzeti vonatkozásokban hiányos énkép, illetve egy kevésbé tudatos, sok esetleges elemmel tarkított, úgynevezett spontán nemzeti önbesorolás (azonosulás) szintjén. Így tehát az egyénnél a pozitív nemzeti beállítódás (cselekvési készenlét), azaz a hazafiság morális tulajdonságának kialakulására nem lehet számítani.

A másik deformitás abban az esetben jelenik meg, ha az egyénnél az ún. etnocentrikus nemzettudat alakul ki. Az ilyen nemzettudat olyanértelemben torz, hogy éles értékítéletbeli különbségeket tartalmaz a saját nemzet és más nemzetek vonatkozásában, mintegy abszolutizálva a nemzetek közti különbségeket a saját nemzet javára. Itt tehát lényegében egy elfogult, előítéletes, egoisztikus nemzettudat kialakulásáról van szó. Ez az állapot szintén nem kedvez a pozitív nemzeti beállítódás kialakulásának. Ehelyett jó talajul szolgál az etnocentrikus-egoisztikus nemzeti beállítódás megerősödéséhez.

A továbbiakban vegyük szemügyre kissé részletesebben a két deformitás kialakulását, magatartás- és életmódbeli következményeit.

A spontán identitás szintje, éppen hiányosságai következtében több nemkívánatos magatartásbeli konzekvenciával is jár mind az egyén, mind pedig a nemzet szempontjából. Mindenekelőtt azt kell megemlíteni, hogy a spontán azonosulás nincs bebiztosítva az előítéletes irányba való elfajulás ellen, s ezért nem lehet egyetlen nemzeti csoport sem megelégedve azzal a pusztán ténnyel, hogy tagjai érzelmileg azonosulnak csoportjukkal, s gondolatilag önmagukat és másokat nemzeti hovatartozásuk szerint kategorizálják.

A spontán azonosulás viselkedési megnyilvánulásai szituatívák. Az ide sorolható egyének csak bizonyos helyzetekben mutatnak nemzeti jelleget, igen gyakran csak akkor, ha őket erre a külső szociális kontroll vagy a környezet elvárásai is készítetik. Belső késztetések nem elégségesek ahhoz, hogy autonóm módon produkáljanak a nemzet érdekeinek megfelelő magatartás- és tevékenységformákat. Erősen hajlanak ugyanakkor a külsőleges, formális, nem igazán konstruktív cselekvésekre, illetve nemzeti hovatartozásuk hangsúlyozására olyan helyzetekben, amikor ez számukra egyéni előnyökkel járhat.

Gyakran megjelenik viselkedéses formában a spontán identitás akkor is, ha az egyént nemzeti hovatartozása miatt valamilyen agresszió, sérelem, negatív élmény éri. Az ilyen esetekben azonban a spontán identitás többnyire indulati, a valós nemzeti érdekeknek inkább ártó, mintsem azokat segítő módon nyilvánul meg.

Végso soron tehát a spontán identitás az egyént bizonyos, a nemzet érdekei szempontjából nem elsődleges fontosságú helyzetekben motiválja, bizonytalanságát mérsékeli, közreműködik abban, hogy a világot ismerős, magától értetődő értékekkel és normákkal berendezett helyként lássa. Tartalmát tekintve ugyanakkor ebben jól kitapinthatóak a szűken személyes, esetenként egoisztikus elemek, s ezért nem ösztönöz konzekvensen a nemzet mint közösség érdekeit szolgáló konstruktív tettekre.

A spontán identitást eredményező nemzeti szocializáció folyamatát, annak ellentmondásmentesebb és célirányosabb lefutását biztosítandó, a pedagógusoknak kissé közelebből is ismerniük kell.

Mindenekelőtt azt kell világosan látnunk, hogy ebben a szocializációs folyamatban meghatározott életkori periódusokhoz kötődő fázisok különíthetők el, s az egyes fázisokban más-más hatás-együttesek töltenek be meghatározó formáló funkciókat. (4)

A nemzeti szocializáció első szakasza a 6–7. életév idejére tehető. Ekkor a gyermek csak szűkebb környezetét, a várost, a családot ismeri, ahol él. Az ország még jelentés nélküli számára. A lakóhelyi, óvodai, családi közösségekhez való tartozás a lehetőségek és kötelességek vonatkozásában tapasztalati és intellektuális úton már világossá tehető a számára. Természetesen ebben az életkori fázisban a család tölti be a nemzeti szocializáció domináns tényezőjének szerepét.

Ez a vezető szerep elsősorban abból adódik, hogy a család keretében kerülnek kielégítésre a legnagyobb gyakorisággal a gyerek különböző szükségletei, így a gyerek is természetesen a családhoz kötődik a legszorosabban. A kötődés következményeképpen ebben az időszakban a gyermek a család hatásai iránt a legnyitottabb. Mindez a családi befolyás intenzitását érintő kérdés. Számolnunk kell azonban azzal is, hogy ennek az erőteljes családi befolyásnak a tartalma, iránya nagyon eltérő lehet a különböző családokban. A család nemzeti szocializációra gyakorolt hatásának minősége mindenekelőtt attól függ, hogy a családi hagyományokban élő személyek élettörténete, tehát a család története hogyan és milyen pontokon fonódott össze a nemzet sorsával, s ezeket az eseményeket a családi tudat hogyan tükrözi. Emellett a család társadalmi pályája, annak felfelé ívelése, stagnálása vagy lefelé irányulása is erőteljesen befolyásolja a család által produkált hatások jellegét a nemzeti szocializáció keretében.

Ezeket az eltéréseket természetesen a nevelő-oktató intézmények, az óvoda, később pedig az iskola nem hagyhatja figyelmen kívül. Nem lehet tehát a gyermekközösségeket homogén csoportként kezelni. Szükség van ezzel szemben a rétegspecifikus hatásszervezésre, vagyis az intézményi, nemzeti szocializációs hatások olyan sokoldalú érvényesítésére, hogy az ne fordítsa ezen a területen az intézmény nevelési törekvései ellen az egyes típusokba tartozó családok befolyását. A nevelő-oktató intézmények esetében, az óvodánál maradva, az eddigiekből erre az intézményre vonatkozóan megfogalmazható egy

A nemzettudat és az énkép szoros kapcsolatának azonban további konzekvenciái vannak a nemzet vonatkozásában. Felismert szabályszerűség ugyanis, hogy a lakosság nagy többsége számára a magyarsághoz tartozásnak pozitív érzelmi jelentősége van (büszkeség, elégedettség, hűség), és e tekintetben meglehetősen egyenletesen oszlanak meg a különböző társadalmi csoportokhoz tartozó emberek.

olyan következtetés, miszerint a 6–7. életévig nem megalapozott törekvés a nemzet vagy az ország kategóriájánál is tágabb fogalmak megértése a gyerekekkel. Ez inkább zavaró, mintsem építő tényezője a nemzeti szocializáció folyamatának, s nyomában a gyerekek tudatában jelentkező történelmi–kronológiai–földrajzi fogalmi és eszmei zűrzavart tapasztalva, a családok egy része is az intézmény nevelési törekvései ellen fordulhat.

A második szakasz a nemzeti szocializáció folyamatában a 8–9. életévre tehető. Ekkor a nemzeti önbesorolás már tudatos elemekkel alátámasztva jelenik meg. Tudatosul a szülők nemzetisége, az anyanyelv fogalma, a nemzeti zászló, a címer.

A harmadik szakasz a 10–11 éves korban teljeseedik ki, s ennek eredményeképpen teljessé válhat a hazához és saját nemzetéhez tartozás tudta. Ekkor a gyerekek hazaszereteteiket már történelmi-ideológiai érvekkel is képesek indokolni. (5)

Természetesen a két utóbbi fázisban az iskola tölt be kiemelkedő szerepet, részint a tananyag, másrészt a tanárok, valamint az iskolai szervezetben megvalósított rituálék révén.

A tananyag esetében a legközvetlenebb befolyást a humán tárgyak fejtik ki a nemzeti beállítódás alakulására a magyar nemzeti tudatvilág közvetítésével, a nemzeti történelem nagy alakjainak, a kultúra, a művészetek és a tudomány képviselőinek, s alkotásaik, eredményeik megismertetésével. Meg kell jegyezni, hogy a humán tárgyak tananyagának felsorolt lehetőségeit igen jól egészíthetik ki, s befolyásukat számottevő mértékben fokozhatják a pedagógiai célirányosan szervezett múzeumlátogatások, amelyekkel éppen a nemzettudat alakítása érdekében szinte minden modern állam nevelési gyakorlata tudatosan és rendszeresen él. (6)

Nem lebecsülendő a tanár személyének befolyása sem, aki saját értékrendjét és nézeteit éppen pszichológiai és jogi fölérendeltsége révén ennél a korosztálynál nagy hatékonysággal közvetítheti. Az iskolai ünnepélyek, rituálék keretében szintén a tanárnak nyílik alkalma magatartás- és tevékenységrepertoárja tudatos és nagyfokú továbbadására.

Egészében véve megállapítható, hogy a nemzeti tudat kialakítása és a teljes nemzeti szocializáció vonatkozásában meglapozó jelentőségű a 6–10 éves életkori szakasz. Ennek végére a nemzeti szocializációs folyamat legfőbb tényezőinek együttműködése a nemzeti tudat kellően differenciált, teljes értékű fejlettségi szintjének kialakulását eredményezheti, ami viszont a továbbfejlődés, az egészséges nemzeti beállítódás kialakulásának előfeltétele.

Természetesen a fejlődés folyamata egészen más irányt vesz, torzul, ha a nemzeti tudat formailag fejlett ugyan, tartalmát tekintve azonban etnocentrikus-egoisztikus jellegű. Ebben az esetben a 10. életévet követően a serdülőkor és ifjúkor időszakában az etnocentrikus-egoisztikus nemzeti beállítódás kialakulására lehet számítani. Itt olyan beállítódásról van szó, amely a pozitív nemzeti önértékelés fenntartására törekszik ugyan, s erre szolgáló ideológiát dolgoz ki a rendelkezésre álló ismeretek, gondolati modellek felhasználásával. Ez az ideológia azonban nem mentes a megalapozatlan vágyképektől, a saját nemzetre vonatkozó túlzott elfogultságtól, a más nemzetek érdekei iránti intoleranciától, illetve a más nemzetekkel szembeni kedvezőtlen előítéletektől sem. Az etnocentrikus-egoisztikus nemzeti beállítódás általánossá válása esetén olyan helyzet állna elő magatartási síkon, amire a következők lennének jellemzők: „Mindegyik csoport saját büszkeségét és hiúságát táplálja, felsőbbrendűnek tartja magát, magasztalja saját istenét és megvetéssel tekint a kívülállókra. Mindegyik csoport azt hiszi, hogy az ő viselkedési szokásai az egyedül helyénvalók, és ha azt veszi észre, hogy a többi csoportnak más szokásai vannak, azok nevetésre ingerlik.” (7)

Ez a fajta beállítódás a valóságtól elszakadt, elfogult volta következtében nem alkalmas arra, hogy a nemzeti közösség érdekeit hosszú távon szolgáló, konstruktív tettekre indítsa a nemzet tagjait.

Magától értetődően a teljes értékű hazafiság kialakulásának nem ez az utolsó fázisa, hanem a demokratikus nemzeti beállítódás, amely jelencentrikus, és a belátható, cselekvéssel alakítható jövőre irányul. Természetéről, a nemzet életében játszott szerepéről és a kialakítását biztosító hatásrendszeréről tudnunk kell azt, hogy a demokratikus nemzeti beállítódás csak akkor mérkőzhet sikerrel a nemzeti beállítódás eltorzuló változataival, „ha az iskolai oktatásban, a tömegkommunikációban és a mindennapi életben jól átgondolt, a nemzetet és a nemzetközit ötvöző, a nemzeti elfogultságoktól mentes közlések vannak túlsúlyban, illetve azok kapnak megerősítést”. (8)

Az etnocentrikus-egoisztikus nemzeti beállítódás kialakulásának megelőzése céljából interkulturális tanulási folyamat beiktatására van szükség a hazafias nevelés keretében. Az interkulturális tanulás fogalma napjainkban egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a nemzetközi pedagógiai gyakorlatban és gondolkodásban, s a következő elemeket és jellegzetességeket foglalja magában:

- minden állam oktatási gyakorlatában számottevő gyakorisággal kell biztosítani a tanulók számára a más kultúrákkal való találkozás lehetőségét;
- a más kultúrákkal való találkozás a különböző nemzetek tagjai számára lehetővé teszi, hogy jobban megértsék, s reálisabban értékeljék saját kultúrájukat is;
- az interkulturális tanulás fejleszti a heterologikus gondolkodást; ez a gondolkodás elutasítja egy másik kultúra leegyszerűsítését a sajátunk alapján, s egyúttal arra indítja az egyént, hogy gazdagítsa és óvja saját nemzetének kultúráját. (9)

Az interkulturális tanulási folyamat megszervezése természetesen az iskola számára nem egyszerű feladat. Ebben a vonatkozásban azonban a lehetőségek és megoldásmódok számtalan, jól használható változatát kínálja fel a médiapedagógia. (10)

A demokratikus nemzeti beállítódás – a hazafiság jellemzői

Az eddigiek alapján megkísérelhető a hazafiság – mint magasrendű személyiségbeli képződmény, mint az egyén lényeges döntéseit és folyamatos életvitelét meghatározó morális sajátosság – legfontosabb kritériumainak meghatározása.

Eszerint a hazafiság döntő formai jegyének tekinthető annak aktív jellege, az a tény, hogy a hazafiság pszichológiai természetét tekintve beállítódás, vagyis cselekvési készenlét, meghatározott típusú tettek, magatartásformák végrehajtásával kapcsolatos belső késztettség, szükséglet.

Ami a hazafiság tartalmi-morális kritériumait illeti, tehát azt, hogy milyen típusú tettekkel és magatartásformákkal kapcsolatos szubjektív szükségletet, beállítódást tekinthetünk hazafiságnak, ezzel kapcsolatban a közösségi jelleget kell hangsúlyoznunk. A hazafiság ugyanis ellentétes – mint láttuk – az egoizmus minden változatával, s nem egyszerűen az emberi közösségek valamely szűk körével történő azonosulást feltételezi, hanem a nemzet mint közösség érdekében kifejtett konstruktív, közösségfejlesztő aktivitást.

Ha a fenti formában megfogalmazott tartalmi kritériumot konkretizálni akarjuk, s meg kell határoznunk, hogy milyen magatartás- és tevékenységformák kialakítására, megerősítésére, belső szükségletté tételére kell törekednünk a nevelés folyamatában, akkor az alábbiakra gondolhatunk mindenekelőtt:

- a nemzet természeti, anyagi és szellemi értékeinek gyarapításában, fejlesztésében való tudatos részvétel;
- a nemzet értékeinek, érdekeinek és eredményeinek megóvására való készenlét;
- szolidáris magatartás, segítőkészség a nemzet egészét vagy kisebb közösségeit sújtó nehézségek elhárítása érdekében.

Amennyiben a felsorolt magatartás- és tevékenységformákat sikerül kialakítanunk a leendő állampolgároknak, s velük kapcsolatban belső igényt, szükségletet támasz-

tanunk, akkor beszélhetünk a demokratikus nemzeti beállítódás vagyis a hazafiság mint személyiségvonás kialakulásáról. (11)

Az eddigiekből kitűnik, hogy a hazafiság alapvetően a nemzet mint közösség érdekeire irányuló erkölcsi tulajdonságként fogható fel. Ennek megfelelően kialakítása is az egyén közösségi beállítódásának fokozatos erősítése és generalizálása útján történik, igen egyszerű, gyakorlatias lépésekkel. Lényegében a szülők, a testvérek, a rokonok iránti szeretet, a velük való együttműködés, a szülőfalu, a szülőváros, a közvetlen környezet emberének, tájainak, emlékeinek, jelen létesítményeinek élményszerű megismerése, az osztályban, a kisebb és nagyobb iskolai közösségekben végzett munka és az ennek során erősödő közösségi érzés alakítja a nemzettudatot, és generalizálódik, szilárdul fokozatosan demokratikus nemzeti beállítódássá.

Természetesen tudnunk kell, hogy a demokratikus nemzeti beállítódás spontánul csupán a nemzeti szocializáció folyamatában ritkán formálódik ki, szilárdul meg. Ehhez többre, tudatosan és szakszerűen szervezett nevelési folyamatra van szükség.

A továbbiakban a demokratikus nemzeti beállítódás nevelésének folyamatát fogjuk áttekinteni.

A magatartás- és beállítódásformálás egysége a hazafias nevelés keretében

A hazafiság aktív jellegéből következően a hazafias nevelés végső soron a nemzeti közösség fejlesztését szolgáló magatartás- és tevékenységformák kialakítására irányul. A nemzet, a társadalom konstruktív aktivitást vár el tagjaitól, s az egyént azonosítja cselekvéseivel, azzal, amit tesz, alkot vagy elkövet. Ez a tettekre irányuló társadalmi-nemzeti elvárás indítja az iskolát arra, hogy a hazafias nevelés keretében mindenekelőtt a magatartás- és tevékenységformálás eredményes megvalósítására törekedjék.

Tudnunk kell azonban azt, hogy a magatartás és tevékenység önmagában nem formálható, mivel azok elválaszthatatlan egységben állnak az őket meghatározó, szabályozásukat ellátó személyiségbeli képződményekkel. Másként fogalmazva, ez az egység azt jelenti, hogy az egyén aktivitása nem szűkíthető le a cselekvések végrehajtására, külső megnyilvánulásaira, hanem elválaszthatatlan a cselekvéseket meghatározó, személyiségen belüli sajátosságoktól és azok magatartást, tevékenységet szabályozó működésétől.

A cselekvések, az aktivitás és a személyiség egységéből következően, a magatartás- és tevékenységformálás is szorosan összefügg a személyiségfejlesztéssel. Ennek megfelelően azt mondhatjuk, hogy a magatartás- és tevékenységformálás áttételesen, a személyiség fejlesztésén, a szociálisan értékes magatartás- és tevékenységformák személyiségbeli feltételeinek, lehetőségeinek (beállítódásoknak, motívumoknak, ismereteknek, szokásoknak, meggyőződéseknek stb.) megteremtésén keresztül valósítható meg. (12)

Ezen a ponton felvetődik a kérdés, hogy a nemzeti közösség fejlesztését szolgáló magatartás- és tevékenységformák milyen személyiségbeli tényezőkön alapulnak, milyen személyiségen belüli tényező szabályozza, határozza meg ezeket.

A kérdésre, az eddig kifejtettekkel összhangban azt válaszolhatjuk, hogy a nemzeti közösséget fejlesztő konstruktív magatartás- és tevékenységformák legfőbb szubjektív ösztönzője és szabályozója a demokratikus nemzeti beállítódás. Ezt a beállítódást kell tehát fejleszteni, erősíteni, ha azt akarjuk, hogy az állampolgárok belső indíttatásra, autonóm módon a nemzeti közösség érdekeinek megfelelő aktivitást tanúsítsanak.

Meg kell azonban jegyezni, hogy mindebből még nem tudjuk levezetni azokat a gyakorlati teendőket, amelyeket az iskolának vagy más nevelési színtereknek a hazafias neveléssel kapcsolatban el kell végezniük. Ehhez feltétlenül szükség van a beállítódás tartalmi és szerkezeti sajátosságainak mélyebb feltárására. Ez azonban nem megoldhatatlan feladat. Tudjuk ugyanis, hogy az olyan etikai jellegű beállítódások,

mint a demokratikus nemzeti beállítódás, magasrendű szükségletformákból épülnek fel. Az egyes szükségletformák a következőképpen határozhatók meg:

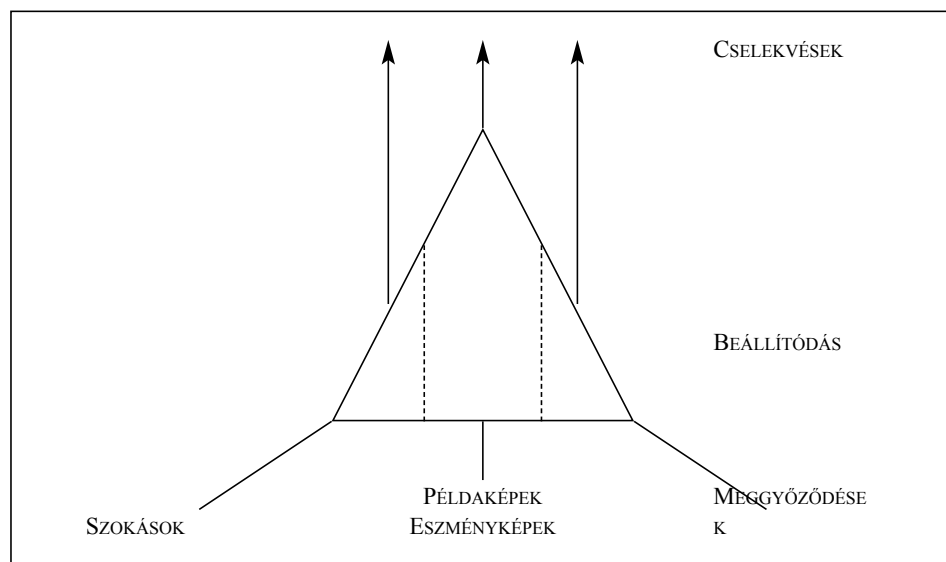
- a szokások beidegzés-begyakorlás útján szükségletté alakult magatartás- és tevékenységformák (pl. a munka szokása, a fegyelmezett magatartás szokásai stb.);
- a példaképek és eszményképek meghatározott magatartási-tevékenységi modellek utánzásának, követésének szükségletei (pl. életvitelben, célkitűzésekben, segítőkészségben stb.);
- a meggyőzések szükségletté vált normák, elvek, nézetek, eszmék.

Nem nehéz belátni, hogy a fenti szükségletformák, kialakulásuk és megerősödésük után szinte elemi erővel indítanak meghatározott magatartásra, tevékenységre. Ha pedig a helyzet nem kedvez érvényesülésüknek, akkor az egyént annak átalakítására, megváltoztatására ösztönzik olyan értelemben, hogy az átalakított szituáció adjon módot a szokások, illetve a meggyőződésen alapuló, vagy a modellkövető magatartás, tevékenység érvényesítésére.

Emellett fontos sajátossága a felsorolt szükségletformáknak a *maradandóság*, a tartósság. Ez egyben azt is jelenti, hogy ezek a szükségletformák, ha egyszer megerősödtek, gyakran az ember egész életén keresztül funkcionálnak, tehát adott irányban határozzák meg az egyén magatartását és tevékenységét. Ismert tény, hogy az ember igen nehezen tud kialakult szokásaitól megszabadulni, de meggyőzéseit sem adja fel könnyen. Ennek a tartósságnak, maradandóságnak a magyarázata abban lelhető fel, hogy az ember azonosul magasrendű szükségleteivel, azokat védelmezi, ugyanakkor nyitott a már meglévő szokásait, meggyőzéseit, eszményképeit erősítő hatásokra, s ez utóbbiakat engedi érvényesülni, kerülve egyszersmind a leépítő hatásokat.

A magasrendű szükségletformákról elmondottak feltehetően jól igazolják azt az álláspontot, mely szerint a pedagógiai tevékenység keretében ezek fejlesztésére, társadalmilag értékes minőségük és funkcióképességük biztosítására kell legfőképpen törekednünk, ha azt akarjuk, hogy az egyén aktivitása szociálisan értékes irányba álljon be. (13)

A beállítódás és a felsorolt szükségletformák olyan módon függnek össze, hogy a tartalmilag homogén szükségletcsoportok alkotják a beállítódást. Eszerint a demokratikus nemzeti beállítódás nem más, mint a nemzeti közösség fejlesztését szolgáló aktivitás

A beállítódás szerkezete

szükségleteinek együttese, még konkrétan: a nemzeti szempontból konstruktív szokások, példaképek-eszményképek és meggyőződések rendszere (*lásd az ábrát!*).

Ez a képződmény ösztönzi az egyént nemzeti értelemben konstruktív tevékenység- és magatartásformák produkálására. Ennek megfelelően a hazafias nevelés keretében lényegében a nemzet érdekeinek adekvát konstruktív szokások, példaképek-eszményképek és meggyőződések közvetítése, elfogadtatása és megerősítése folyik a gyakorlatban. Amennyiben ez a munka sikeres, a neveltek magatartása, tevékenysége, aktivitása közösségfejlesztő jelleget ölt, belső indíttatásra, külső ösztönzés vagy kontroll nélkül is, a kialakult demokratikus nemzeti beállítódás, illetve az azt alkotó értékes szükségletek befolyására.

Jegyzet

- (1) DIKOW, J.: *Grundwerte in der Schule*. = PÖGGELER, F. (Hrsg.): *Grundwerte in der Schule*. Herde, Freiburg–Basel–Wien 1980, 16. old. L. még: HEINZ, H.: *Wertorientierung in der Erziehung*. = Uo., 104–133. old.
- (2) CSEPELI GYÖRGY: *Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon a 70-es években*. Bp. é. n., 53. old.
- (3) CSEPELI GYÖRGY: *Csoporttudat – nemzettudat*. Bp. 1987, 208. old.
- (4) PIAGET, J.–WEIL, A.: *A haza és más országokkal való kapcsolat eszméjének kialakulása gyermekeknél*. = *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Szerk.: CSEPELI GYÖRGY. Bp. 1980, 159–188. old.
- (5) ALLPORT, G. W.: *Az előítélet*. Bp. 1977, 86–92. old.; HOROWITZ, E. L.: *A gyermeki hazafiság kialakulásának néhány szempontja*. = *Előítéletek és csoportközi viszonyok*, i. m., 189–203. old.
- (6) *Gyermekek a múzeumban*. Szerk.: DR. FOGHTÜY KRISZTINA–HARANGI ANNA. Tárogató Kiadó, Bp. 1997.
- (7) SUMMER, W. G.: *Kollektív viselkedési módok*. = *A szociológia története 1917-ig, III*. Szerk.: HUSZÁR TIBOR–SOMLAI PÉTER. Bp. 220. old.
- (8) CSEPELI GYÖRGY: *Csoporttudat – nemzettudat*, i. m., 1987, 372. old.
- (9) WULF, CH.: *The Challenge of Intercultural Education*. = *Education in Europe*. Waxmann, Münster–New York 1995, 24. old.
- (10) NAGY ANDOR: *Médiapedagógia. Televízió a családban és az iskolában*. Seneca Kiadó, Pécs 1993.
- (11) BÁBOSIK ISTVÁN: *Jellemformálás és jellemfejlődés*. Bp. 1987; BÁBOSIK ISTVÁN–MEZEI GYULA: *Neveléstan*. Telosz Kiadó, Bp. 1994.
- (12) NUNNER–WINKLER, G.: *Moral Development*. = *The International Encyclopedia of Education; Pergamon. V*. Szerk.: HUSEN, T.–POSTLETHWAITE, T. N.8. 3915–16. old.
- (13) BÁBOSIK ISTVÁN: *Egy optimális nevelési modell körvonalai*. = *A modern nevelés elmélete*. Szerk.: BÁBOSIK ISTVÁN. Telosz Kiadó, Bp. 1997, 249–264. old.